

Robert Bringhurst

Στοιχεία
της τυπογραφικής
τέχνης

*Οι Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης
είναι τμήμα του Ιδρύματος Τεχνολογίας και Έρευνας*

686.224
521

ΕΥΔΟΥΣ
2013

Τ.Ε.Ι. ΑΘΗΝΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Αρ. Πρ. 81149

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ

Ψ ΣΤΟΙΧΕΙΑ

ΤΗΣ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗΣ

ΤΕΧΝΗΣ

Robert Bringhurst

Μετάφραση

Γιώργος Δ. Μαθιόπουλος

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΗΡΑΚΛΕΙΟ 2010

Τ.Ε.Ι. ΑΘΗΝΑΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Το βιβλίο του Robert Bringhurst.
Στοιχεία της τυπογραφικής τέχνης
μεταφράστηκε από την β' αγγλική έκδοση με τίτλο:
The Elements of Typographic Style, Hartley & Marks, 1996.

Σύμβουλος μετάφρασης:
Μιχάλης Σ. Μακράκης

Φιλολογική επιμέλεια:
Θεοδόσης Πυλαρινός

Ευρετήριο:
Γιώργος Δ. Ματθιόπουλος
Θεοδόσης Πυλαρινός

ISBN 978 - 960 - 524 - 127 - 8

Μάιος 2010

© για την ελληνική γλώσσα:
ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΣΤΟΙΧΕΙΩΝ
Τηλ./Fax: 210 725 1979
e-mail: gfsgr@hol.gr. www.greekfontsociety.gr

Εκδότης:
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ
ΙΔΡΥΜΑ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΙΔΡΥΤΙΚΗ ΔΩΡΕΑ ΠΑΓΚΡΗΤΙΚΗΣ ΕΝΩΣΕΩΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ
τ.θ. 1527, 711 10, Ηράκλειο, Κρήτη
Τηλ.: 2810 39 1083, 2810 39 1097. Fax: 2810 39 1085
Αθήνα: Μάνης 5, 106 81
Τηλ.: 210 384 9020-22,
Fax: 210 330 1583
www.cup.gr

ΧΟΡΗΓΟΣ ΤΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

ΙΔΡΥΜΑ ΣΤΑΥΡΟΥ Σ. ΝΙΑΡΧΟΥ

στους συνεργάτες μου και φίλους

από τον κόσμο των γραμμάτων

στους συγγραφείς και συντάκτες.

τυπογραφικούς σχεδιαστές.

καλλιτεχνικούς επιμελητές.

τυπογράφους και εκδότες.

που καταπιάνονται

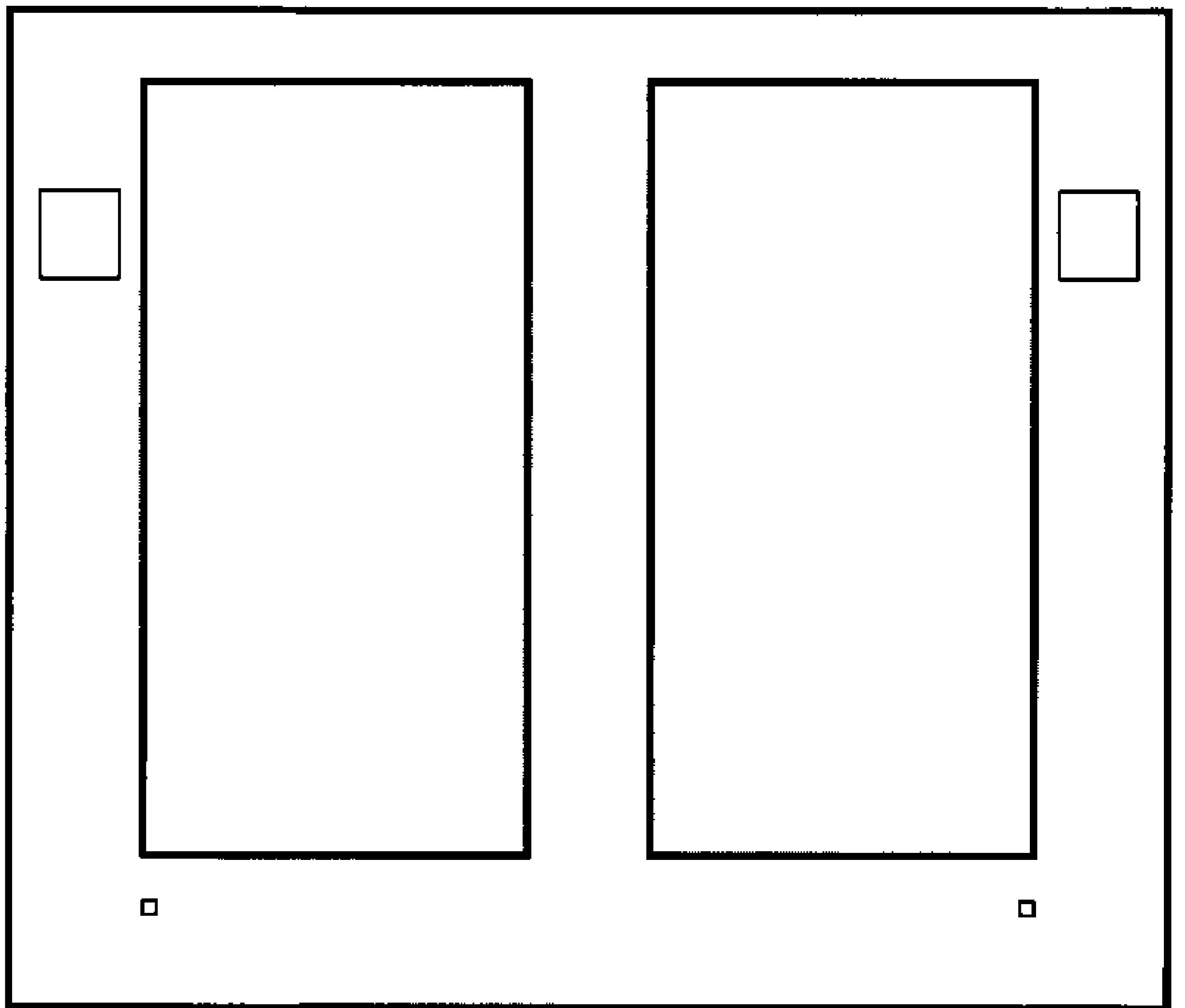
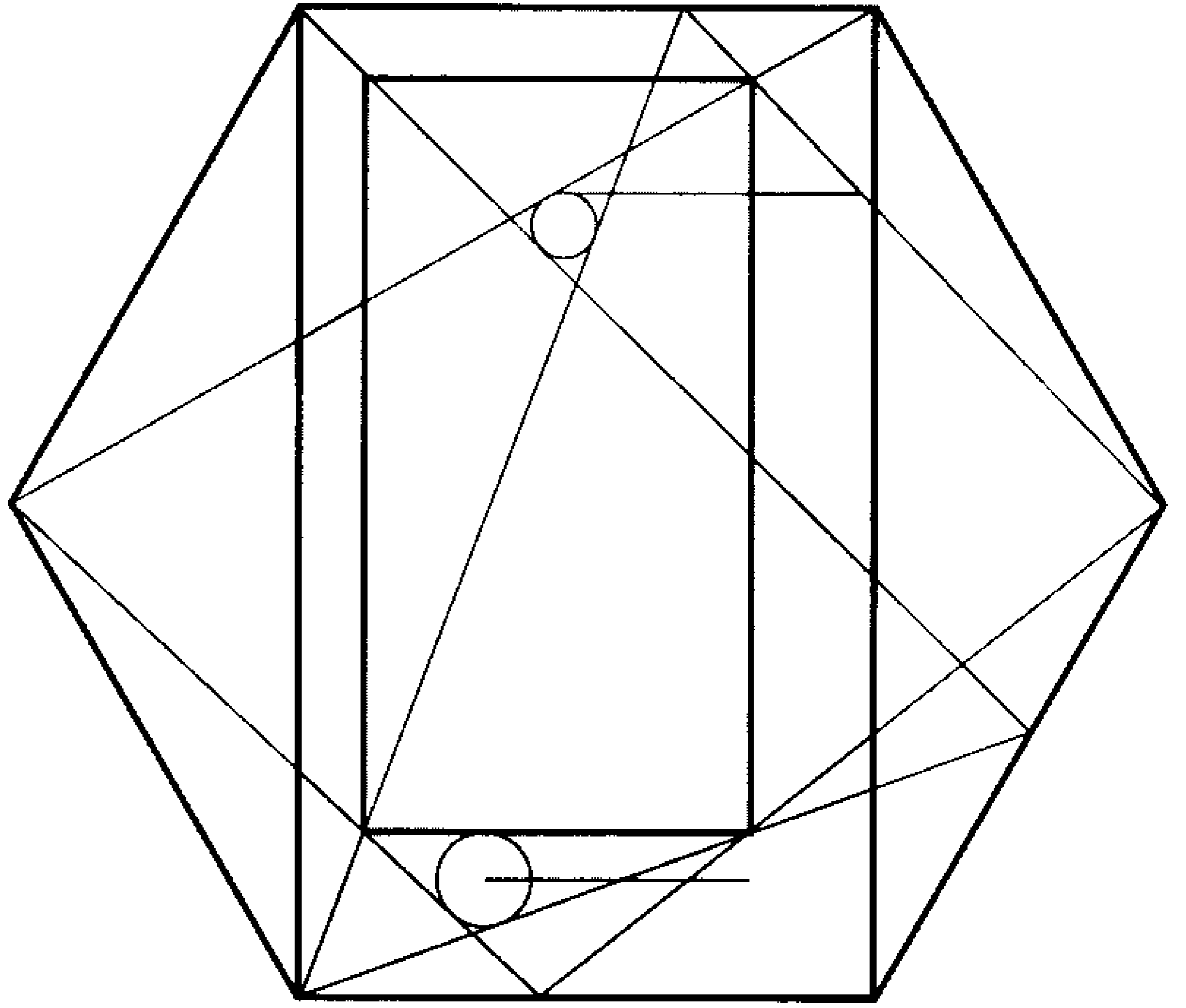
με λέξεις και βιβλία.

οδηγώντας μας

σε δρόμους

επικίνδυνους

και αθώους

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- Πρόλογος στην αγγλική έκδοση ια΄
- Πρόλογος στην ελληνική έκδοση ιε΄
- Εισαγωγή στην ελληνική έκδοση ιζ΄
- Ιστορική αναδρομή κ΄
- 1 Γενική θεώρηση 1
 - 2 Ρυθμός και αναλογίες 13
 - 3 Αρμονία και αντίστιξη 39
 - 4 Οι εναρκτήριες σελίδες 59
 - 5 Μη αλφαβητικά σύμβολα 75
 - 6 Επιλογή και συνδυασμός στοιχείων 97
 - 7 Ιστορική αναδρομή 129
 - 8 Η διαμόρφωση της σελίδας 167
 - 9 Η πρωτοποριακή τεχνολογία 207
 - 10 Κοιτάζοντας τα δειγματολόγια 233
- ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α: Στοιχεία και χαρακτήρες 321
- ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β: Γλωσσάρι τυπογραφικών όρων 339
- ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ: Τυπογραφικοί σχεδιαστές 353
- ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ: Στοιχειοχυτήρια 367
- ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ε: Ανακεφαλαίωση 381
- ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΣΤ: Οδηγός για περαιτέρω μελέτη 391
- Υστερόγραφο της β΄ έκδοσης 399
- Ευχαριστίες 401

—Ότι έχουν να πουν τα γραμμένα σύμβολα, έχει ήδη πα-
ρέλθει. Είναι σαν τα ίχνη που αφήνουν τα αγρίμια. Γι' αυτό
και οι δάσκαλοι της ενόρασης αρνούνται να τα δεχθούν ως τε-
λικές παραστάσεις. Ο σκοπός είναι να κατακτήσεις την αλη-
θινή ύπαρξη μέσα από αυτά τα ίχνη, αυτά τα γράμματα, αυτά
τα σύμβολα – αλλά η ίδια η πραγματικότητα δεν είναι σύμ-
βολο ούτε αφήνει ίχνη. Δεν μας αποκαλύπτεται μέσα από τα
γράμματα ή τις λέξεις. Μπορούμε να κατευθυνθούμε προς
αυτή, ακολουθώντας τις λέξεις και τα γράμματα προς τα πίσω,
εκεί όπου ξεκίνησαν, αλλά, αν μας απασχολούν τα σύμβολα, οι
θεωρίες και οι απόψεις, δεν θα φτάσουμε ποτέ στην αρχή.

— Αλλά, αν απεμπολήσουμε τα σύμβολα και τις απόψεις,
δεν θα μας απομείνει παρά μόνον η απέραντη ανυπαρξία.

— Ναι.

KIMURA KYŪHO, *Kenjutsu Bushigi Hen*

[Περί των μυστηρίων της τέχνης της ξιφασκίας].

1768

Θεωρώ πως μια αληθινή αποκάλυψη εκμαιεύεται μόνο με επί-
μονο εστιασμό σε ένα μεμονωμένο πρόβλημα. Δεν συμφωνώ
με τους εφευρέτες, τους κυνηγούς της περιπέτειας ή τους
περιηγητές εξωτικών χωρών. Η σιγουρότερη – καθώς επίσης
και η ταχύτερη – οδός για να ξυπνήσουμε μέσα μας την πε-
ριέργεια της εξερεύνησης είναι να κοιτάξουμε, με ένταση και
χωρίς διακοπή, σε ένα και μοναδικό αντικείμενο. Ξαφνικά,
σαν από θαύμα, θα μας αποκαλυφθεί με ένα τρόπο που δεν
το έχουμε γνωρίσει ποτέ πριν.

CESARE PAVESE, *Διάλογοι με την Λευκώ*.

1947

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Υπάρχουν πολλά βιβλία για την τυπογραφία και ορισμένα από αυτά είναι πραγματικά πρότυπα της τέχνης που πραγματεύονται. Όταν όμως αποφάσισα να κάνω ένα συμπίλημα των βασικών αρχών της, ένας από τους ακρογωνιαίους λίθους της σχετικής βιβλιογραφίας που μπορούσα να σκεφτώ ήταν το βιβλίο *The Elements of Style* των William Strunk και E.B. White. Η λακωνικότητα, βέβαια, ήταν η κύρια αρετή του εγχειριδίου τους, ενώ το παρόν βιβλίο είναι εκτενέστερο για συγκεκριμένους λόγους.

Η τέχνη της τυπογραφίας σημαίνει δυο τουλάχιστον πράγματα. Έχει την παραστατική και την ιστορική της πλευρά. Η πρώτη είναι πάντα ορατή και το υλικό για την μελέτη της είναι μεγάλο και διάσπαρτο παντού. Η δεύτερη, δηλαδή η ιστορία και η χρήση των γραμμάτων, είναι επίσης ορατή σε όσους έχουν πρόσβαση σε χειρόγραφα, επιγραφές και παλαιά βιβλία, αλλά κρυμμένη από όλους τους υπόλοιπους. Το παρόν βιβλίο έχει, λοιπόν, επεκταθεί περισσότερο από ένα σύντομο οδηγό της τυπογραφικής δεοντολογίας. Είναι καρπός πολλών και μακρών περιηγήσεων στο δάσος των γραμμάτων: από την μια μεριά είναι ένας τοπογραφικός χάρτης των φανταστικών όντων που το κατοικούν, και από την άλλη μια προσπάθεια ενόρασης των οικολογικών αρχών, των τεχνικών επιβίωσης και του ηθικού μέτρου που ισχύει. Οι βασικές αρχές της τυπογραφίας, όπως εγώ τις αντιλαμβάνομαι, δεν είναι ένα σύνολο νεκρών συμβάσεων, αλλά οι τελετουργίες μιας φυλής του μαγικού δάσους, όπου οι φωνές των προγόνων μάς ψιθυρίζουν από κάθε κατεύθυνση και νέες μας οδηγούν σε ξεχασμένες μορφές.

Ένα ερώτημα όμως με ταλανίζει συχνά. Όταν όλοι οι ορθώς σκεπτόμενοι άνθρωποι προσπαθούν να μην ξεχνούν πως είμαστε ελεύθεροι να διαφέρουμε λίγο ή πολύ, πώς μπορώ εγώ να γράψω ένα βιβλίο κανόνων; Ποια λογική και ποια εξουσία νομιμοποιούν αυτές τις εντολές, τις παραινέσεις και τις οδηγίες; Σίγουρα οι τυπογράφοι, όπως και όλοι οι άλλοι, θα έπρεπε να είναι ελεύθεροι να ακολουθούν την πεπατημένη, αν θέλουν: ή πάλι, αν το επιλέξουν, να χαράζουν νέους δρόμους.

Η τυπογραφική τέχνη ευδοκimei μόνο σε ένα κλίμα συλλογικού ενδιαφέροντος – εξ άλλου, δεν υπάρχει δρόμος χωρίς κοινές επιθυμίες και κατευθύνσεις. Ο τυπογραφικός επιμελητής που είναι αποφασισμένος να ανοίξει νέους δρόμους πρέ-

πει να διασχίσει, όπως όλοι οι μοναχικοί ταξιδιώτες, ακατοίκητες και άγριες περιοχές, προσπερνώντας σιωπηλός τους πολυσύχναστους δρόμους πριν ξημερώσει. Το θέμα αυτού του βιβλίου όμως δεν είναι η τυπογραφική μοναξιά, αλλά οι παλαιοί πολυταξιδεμένοι δρόμοι της παράδοσης: μονοπάτια που ο καθένας μας είναι ελεύθερος να ακολουθήσει ή να εγκαταλείψει όταν το επιθυμεί – αρκεί να γνωρίζει πως υπάρχουν και πού οδηγούν. Αυτή η ελευθερία δεν πρέπει να μας διαφεύγει ούτε να αφεθεί να ατονήσει. Η πρωτοτυπία βρίσκεται παντού, αλλά ένα μεγάλο μέρος της δεν μπορεί να αναπτυχθεί, αν η συνέχεια με το παρελθόν και τις προηγούμενες ανακαλύψεις έχει διακοπεί ή δεν διακρίνεται.

Αν χρησιμοποιήσετε αυτό το βιβλίο ως οδηγό, μη διστάσετε να παρεκκλίνετε από τον δρόμο όταν το θελήσετε. Αυτή είναι και η σωστή χρήση ενός δρόμου: να φτάσετε σε επιλεγμένα από εσάς σημεία, απ' όπου θα ξεκινήσετε την δική σας διαδρομή. Αγνοήστε τους κανονισμούς, με χάρη, ικανότητα και συνείδηση της πράξης σας. Αυτός είναι ένας από τους λόγους που υπάρχουν κανονισμοί.

Το σχέδιο των γραμμάτων αλλάζει συνεχώς, παρ' ότι κάθε φορά διαφέρουν ελάχιστα, ακριβώς γιατί είναι ζωντανά. Οι βασικές αρχές της ξεκάθαρης τυπογραφικής επικοινωνίας έχουν ελάχιστα, επίσης, αλλάξει από το δεύτερο μισό του 15ου αιώνα και ύστερα, όταν τυπώθηκαν τα πρώτα βιβλία με τυπογραφικούς χαρακτήρες. Επίπλέον, οι περισσότερες αρχές αναγνωσιμότητας και σχεδιασμού, που διερευνούνται στο παρόν βιβλίο, ήταν γνωστές και εφαρμόζονταν από τους αιγύπτιους αντιγραφείς, όταν έγραφαν τα ιερογλυφικά τους κείμενα με κάλαμο σε πάπυρους το 1000 π.Χ. Δείγματα του έργου τους βρίσκονται στα Μουσεία του Καΐρου, του Λονδίνου και της Νέας Υόρκης, ζωντανά ακόμη, ήρεμα και αναγνώσιμα, τριάντα αιώνες μετά την δημιουργία τους.

Τα συστήματα γραφής ποικίλλουν, αλλά δεν είναι δύσκολο να μάθουμε να διακρίνουμε μια καλοσχεδιασμένη σελίδα, είτε προέρχεται από την δυναστεία Τανγκ της Κίνας είτε από το Νέο Βασίλειο της Αιγύπτου είτε από την αναγεννησιακή Ιταλία. Οι αρχές που ενώνουν αυτές τις απομακρυσμένες σχεδιαστικές σχολές βασίζονται στην δομή και την κλίμακα του ανθρώπινου σώματος – τον οφθαλμό, το χέρι και τον βραχίονα για την ακρίβεια – και στην αθέατη, αλλά εξίσου πραγματική, απαιτητική και αισθησιακή ανατομία του ανθρώπινου πνεύματος. Δεν μου αρέσει να ονομάσω αυτές τις αρχές γενικές, γιατί είναι, κατά κύριο λόγο, μοναδικές για το

ανθρώπινο είδος. Τα σκυλιά και τα μερμήγκια, για παράδειγμα, διαβάζουν και γράφουν με χημικά μέσα. Παρ' όλα αυτά οι βασικές αρχές της τυπογραφίας είναι, σε κάθε περίπτωση, αρκετά σταθερές για να αντέξουν πολλές εφήμερες αλλαγές.

Αναμφίβολα, τα εργαλεία των τυπογραφικών επιμελητών αλλάζουν πλέον με μεγάλη ταχύτητα και δύναμη· ωστόσο, το παρόν βιβλίο δεν είναι ένας ειδικός οδηγός για ένα συγκεκριμένο στοιχειοθετικό σύστημα ή μέσο. Υποθέτω πως οι περισσότεροι αναγνώστες στοιχειοθετούν με ψηφιακές γραμματοσειρές, χρησιμοποιώντας ηλεκτρονικούς υπολογιστές. Δεν έχω, φυσικά, καμία προτίμηση για κάποιο κατασκευαστή ή κάποιο λογισμικό πρόγραμμα. Τα βασικά στοιχεία του τυπογραφικού ύφους έχουν να κάνουν περισσότερο με τους στόχους που θέτει ο σχεδιαστής για τον εαυτό του παρά με τα εργαλεία του και τις απίθανες εξελίξεις που επιτελούνται σ' αυτά. Η τυπογραφία, με άλλα λόγια, είναι πολύ πιο ανεξάρτητη από τα μηχανήματα απ' ό,τι η PostScript, η ηλεκτρονική γλώσσα δηλαδή που μετατρέπει αυτά τα στοιχεία και τις σελίδες σε τυπογραφικούς κώδικες. Αν έχω πετύχει στον σκοπό μου, το παρόν βιβλίο θα είναι χρήσιμο τόσο στους καλλιτέχνες και τους βιβλιόφιλους που στοιχειοθετούν με μεταλλικά στοιχεία στο χέρι και «τραβάνε» δοκίμια από επίπεδα πιεστήρια, όσο και σ' αυτούς που εργάζονται στην οθόνη των υπολογιστών και τυπώνουν με εκτυπωτές λέιζερ, πριν στείλουν τις σελίδες σε εικονοθέτες υψηλής ανάλυσης μέσω οπτικών δίσκων ή τηλεφωνικώς.

Η τυπογραφία είναι η τέχνη που προσδίδει στην ανθρώπινη γλώσσα μια ανθεκτική παραστατική μορφή και ταυτόχρονα μια ανεξάρτητη ύπαρξη. Η ψυχή της είναι η καλλιγραφία – ο χορός, σε ελάχιστο χώρο, του ζωντανού «ομιλούντος» χεριού – και οι ρίζες της φτάνουν έως την ζωογόνο γη, αν και στα κλαδιά της μπορεί κάθε χρόνο να κρέμονται νέες μηχανές. Όσο καιρό οι ρίζες είναι ζωντανές, η τυπογραφία θα παραμένει πηγή αληθινής απόλαυσης, αληθινής γνώσης και αληθινών εκπλήξεων.

Ως τέχνη η τυπογραφία έχει ένα κοινό όριο και πολλές κοινές αντιλήψεις με την γραφή και την γλωσσική επιμέλεια από την μια μεριά και με τον γραφικό σχεδιασμό από την άλλη· αλλά η τυπογραφία δεν ανήκει σε καμία από τις δύο. Αυτό το βιβλίο δεν είναι ούτε εγχειρίδιο γλωσσικών κανόνων ούτε γραφικού σχεδιασμού, αν και καλύπτει σημεία και των δύο. Η οπτική γωνία, πάντως, παραμένει διαρκώς και πρωτίστως τυπογραφική – και ελπίζω πως το βιβλίο θα αποδειχθεί χρήσιμο

Πρόλογος
στην αγγλική
έκδοση

Πρόλογος
στην αγγλική
έκδοση

γι' αυτό τον λόγο και σ' αυτούς ακόμη που εργάζονται ή ενδιαφέρονται για τα συγγενικά πεδία.

Για το έργο αυτό οφείλω πολλά στις κατά καιρούς συζητήσεις και το παράδειγμα πολλών φίλων και ειδικών – του Kay Amert, του Stan Bevington, του Crispin Elsted, του Glenn Goluska, του Vic Marks και του George Payerle –, καθώς και στο έργο δύο υποδειγματικών καλλιτεχνών, του αείμνηστου Adrian Wilson και του Hermann Zapf. Οφείλω, επίσης, πολλά, για άλλους λόγους, στον φίλο και συνάδελφο E.M. Ginger. Επιπλέον, πολλοί καλλιτέχνες και λόγιοι απ' όλο τον κόσμο μοιράστηκαν μαζί μου την γνώση τους. Ο James Mosley και όλο το προσωπικό της St Bride Printing Library στο Λονδίνο υπήρξαν ιδιαίτερα εξυπηρετικοί. Τους είμαι ευγνώμων.

Ευχαριστίες οφείλω και σε πολλούς άλλους, καθώς και για την συνεισφορά τους στην β' έκδοση του βιβλίου. Τα ονόματά τους αναφέρονται στο υστερόγραφο της σελίδας 399.

R. B.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Η ελληνική γραφή είναι μητέρα και πατέρας της λατινικής. Οι δύο αυτές παραδόσεις μοιράζονται τόσες αναμνήσεις και αντιλήψεις, ώστε και οι μικρότερες διαφορές τους να φαίνονται μεγαλύτερες απ' ό,τι πράγματι είναι. Οι διαφορές τους αυτές δεν παύουν, βέβαια, να είναι πραγματικές – όλοι ξέρουμε πόσο εύκολα μπορούν παιδιά και γονείς να βρουν θέματα για διαφωνία. Κάθε τόσο όμως κάποιος πρέπει να τους υπενθυμίζει, έστω και με το ζόρι, πόσα κοινά μοιράζονται μεταξύ τους.

Θεώρησα μεγάλη μου τιμή όταν ο Μιχάλης Μακράκης μου πρότεινε, λίγα χρόνια πριν, να μεταφραστεί αυτό το βιβλίο στην ελληνική γλώσσα. Για να πω την αλήθεια, δεν ένιωσα μόνο τιμή, αλλά και έκπληξη. Η τέχνη της τυπογραφίας χαρακτηρίζεται, σε μεγάλο βαθμό, από μια εμμονή στις λεπτομέρειες. Μερικά αστείρευτα ελληνικά βιβλία βρίσκονται στα ράφια δίπλα στο γραφείο μου, με τα περιθώριά τους γεμάτα σημειώσεις. Παρ' όλα αυτά, κάποιος έπρεπε να μου υπενθυμίσει κι εμένα, σαν σ' ένα άμυαλο παιδαρέλι, πως θα μπορούσα να στείλω και εγώ ως ανταπόδοση ένα συμβολικό δώρο στους Έλληνες.

Υπάρχουν πολλά δωμάτια στο σπίτι του πανανθρώπινου πολιτισμού. Στον δικό μου τομέα είναι συχνά ωφέλιμο να κρυφακούω τί λένε οι άλλοι στα διπλανά δωμάτια. Οι επαγγελματικές συζητήσεις των ζωγράφων, των μουσικών, των μαθηματικών και των αρχαιολόγων, για παράδειγμα, με βοηθούν να δω καθαρότερα τα δικά μου θέματα ως συγγραφέας, τυπογράφος και ιστορικός του πολιτισμού. Όταν έγραφα αυτό το βιβλίο για την τέχνη της τυπογραφίας, ήλπιζα πως θα ήταν χρήσιμο σε ειδικούς και μη. Έχω λόγους να πιστεύω πως αυτό λειτούργησε στην αγγλική έκδοση. Τώρα μπορώ να ελπίζω πως ένα βιβλίο για την τυπογραφία, που εστιάζει, πάνω απ' όλα, στο λατινικό αλφάβητο, και μόνο δευτερευόντως στο ελληνικό, θα είναι χρήσιμο και ενδιαφέρον και στους έλληνες τυπογράφους – ακόμη και στο ευρύτερο ελληνικό αναγνωστικό κοινό.

Αν είχα γράψει αυτό το βιβλίο εξ αρχής για το ελληνικό κοινό, θα μου δινόταν η ευκαιρία να αναπτύξω την ιστορία των ελληνικών τυπογραφικών στοιχείων εκτενέστερα.

Στην Δυτική Ευρώπη, οι ιστορικοί της τυπογραφίας στέκονται εναντίον μπροστά στους ρέοντες ελληνικούς τύπους – ειδικά αυτούς που χάραξε ο Francesco Griffio, γύρω στα 1490.

Πρόλογος
στην ελληνική
έκδοση

για τον Αλδο Μανούτιο και στα *Grecs du Roi* του Claude Garamont, μισόν αιώνα αργότερα. Αναμφίβολα, αυτές οι γραμματοσειρές ήταν εξαιρετικά έργα τέχνης· ωστόσο, ορισμένες άλλες, λιγότερο εντυπωσιακές, είχαν παραγωγικότερη παρουσία και γι' αυτό τον λόγο έχουν μεγαλύτερη ιστορία να μας διηγηθούν. Ο Griffio χάραξε μια τέτοια γραμματοσειρά (βλ. σ. 305), το 1502. Κάποιος ανώνυμος χαράκτης δημιούργησε μιαν άλλη, πραγματικό αριστούργημα, κατά παραγγελία του Johannes Froben, ο οποίος την πρωτοχρησιμοποίησε το 1516. Ο Simon de Colines έκοψε μια ακόμη απλή και έξοχη ελληνική στο Παρίσι, το 1528. Ακολούθησαν άλλοι ιταλοί στοιχειοχάρακτες, όπως ο Stefano da Sabbio και ο Andrea Spinelli, μεταξύ πολλών άλλων. Κατά την περίοδο του μπαρόκ, ο Johann Adolf Schmidt στην Φραγκφούρτη, ο Ούγγρος Miklós Kis και ο Άγγλος William Caslon χάραξαν, επίσης, απλές ρέουσες ελληνικές γραμματοσειρές εξαιρετικής ποιότητας.

Αυτές θα μπορούσαν να είχαν επανασχεδιασθεί στις αρχές του 20ού αιώνα, αν η ζήτηση για αρχέτυπες ελληνικές γραμματοσειρές ήταν το ίδιο μεγάλη μ' αυτήν των λατινικών. Τώρα, πλέον, ο καθένας μπορεί να τις επανασχεδιάσει με ψηφιακά μέσα, χωρίς μεγάλη επένδυση χρημάτων. Η ελληνική τυπογραφική παράδοση βρίσκεται ακόμη μαζί μας, με όλη την πολυπλοκότητα και την ομορφιά της, έτοιμη να εμπλουτίσει τα βιβλία και την ζωή μας.

Ο Μιχάλης Μακράκης δεν πρότεινε μόνο το εγχείρημα της ελληνικής έκδοσης, αλλά υπήρξε και η κινητήριος δύναμη για την υλοποίησή της. Θα ήθελα να τον ευχαριστήσω γι' αυτό, καθώς και τον Γιώργο Δ. Μαθιόπουλο, έναν ικανό μελετητή και σχεδιαστή τυπογραφικών στοιχείων, ο οποίος, επιχειρώντας αυτή την μετάφραση, αντιμετώπισε όλες τις λεπτές διαφορές μεταξύ της ελληνικής και της αγγλικής ορολογίας σε μια από τις πλέον καταξιωμένες τέχνες του κόσμου, που εξελίσσεται με ταχύτατους ρυθμούς στον επαγγελματικό χώρο.

R. B.

Παρίσι, Ιούνιος 2000

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

Οι ελληνικοί εκδοτικοί οίκοι έχουν να επιδείξουν έργα προσεγμένα και με υψηλή τυπογραφική ευαισθησία. Υπάρχει όμως και πληθώρα μέτριων βιβλίων, από τα οποία είναι σαφές πως λείπει μια γενικότερη τυπογραφική κατεύθυνση και γνώση. Λίγοι είναι οι εκδότες που διαθέτουν το κατάλληλα εκπαιδευμένο προσωπικό, ενώ ελάχιστοι είναι οι χώροι όπου διδάσκεται συστηματικά η τέχνη του σχεδιασμού και της στοιχειοθεσίας του βιβλίου. Με την εξάπλωση των ηλεκτρονικών υπολογιστών και των κειμενογράφων ο καθένας μπορεί να ακολουθεί την δική του τυπογραφική πορεία, αφήφώντας βασικούς κανόνες της μακρόχρονης τέχνης της τυπογραφίας.

Το Διοικητικό Συμβούλιο της ΕΕΤΣ αποφάσισε να προχωρήσει στην ελληνική έκδοση του εξαιρετού βιβλίου του Robert Bringhurst, *The Elements of Typographic Style*, στο οποίο ο συγγραφέας πραγματεύεται ένα ευρύ φάσμα τυπογραφικών θεμάτων με ευαισθησία, άριστη τεχνική κατάρτιση και συχνά ποιητική διάθεση.

Η ΕΕΤΣ προσπαθεί με αυτό το βιβλίο να συμβάλει στην εδραίωση και διεύρυνση της ελληνικής τυπογραφικής παιδείας μέσα σ' ένα πολύγλωσσο και πολυεθνικό περιβάλλον. Προκειμένου να διδαχθούμε από την εμπειρία ελλήνων και ξένων σχεδιαστών έχουμε ήδη διοργανώσει ένα διεθνές συνέδριο στην Αθήνα, το 1995 και έχουμε εκδώσει τα Πρακτικά του στις ΗΠΑ και την Ελλάδα (βλ. βιβλιογραφία). Η προσπάθεια αυτή μας έφερε σε ουσιαστική επαφή με την διεθνή τυπογραφική σκηνή και η γνωριμία μας με τον Robert Bringhurst προέρχεται από αυτή την δραστηριότητα.

Στο μέτρο του δυνατού ακολουθήσαμε πιστά το αγγλικό κείμενο του συγγραφέα, καθώς και την δομή και την σελιδοποίηση που ο ίδιος επέλεξε. Κάθε μεταφραστική προσπάθεια αντιμετωπίζει δύσκολα προβλήματα απόδοσης εννοιών και όρων, αλλά η παρούσα εργασία υπήρξε ιδιαίτερα προβληματική εξαιτίας της ελάχιστης υπάρχουσας ελληνικής τυπογραφικής ορολογίας. Το βάρος της μετάφρασης υπέστη εν πολλοίς ο Γιώργος Δ. Μαθιόπουλος, ενώ με συλλογική και επίπονη προσπάθεια στην αναζήτηση ελληνικών τυπογραφικών όρων κάναμε ό,τι ήταν δυνατό για να υπάρχει συνέπεια τόσο στα κείμενα των κεφαλαίων, όσο και στα δύο γλωσσάρια – στα παραρτήματα Α' και Β' –, όπου είναι συγκεντρωμένοι οι σημαντικότεροι όροι. Ορισμένοι αναγνώστες πιθανόν να έχουν

Εισαγωγή
στην ελληνική
έκδοση

διαφορετική άποψη για την απόδοση κάποιας ονομασίας και γι' αυτό επιζητούμε τα σχόλιά τους, για να τα λάβουμε υπ' όψη μας σε ένα εικονογραφημένο γλωσσάρι τυπογραφικών όρων που προετοιμάζουμε. Περιορίζομαι εδώ στον σχολιασμό της απόδοσης τριών συχνόχρηστων όρων που μας προβλημάτισαν στην εύρεση της κατάλληλης ελληνικής απόδοσης.

Στην τυπογραφική πρακτική της Ευρώπης και της Αμερικής, καθώς και στην διεθνή βιβλιογραφία της τυπογραφίας, έχουν επιβληθεί, εδώ και αιώνες, δύο εμπειρικοί και αντιδιαστέλλόμενοι όροι με μεγάλη ασάφεια: Πρόκειται για τους *roman* και *italic*. Παρά το ότι κατά καιρούς έχει γίνει προσπάθεια να αντικατασταθούν, το αποτέλεσμα παραμένει αμφίβολο. Ο πρώτος όρος προέρχεται από την καταγωγή του σχεδιασμού της λατινικής μικρογράμματης μεσαιωνικής γραφής από την ρωμαϊκή κεφαλογράμματη. Η ονομασία *roman* χρησιμοποιήθηκε κατά την Αναγέννηση σε αντιδιαστολή προς τα γοτθικά στοιχεία που ήταν η κοινή γραφή της εποχής. Σήμερα ο όρος *upright* τείνει να αντικαταστήσει τον όρο *roman*, ενώ στην Ιταλία χρησιμοποιούν τον όρο *tondo*. Στην Ελλάδα ο όρος *roman* είναι άγνωστος, γι' αυτό προτιμήσαμε την χρήση της ονομασίας όρθια γραμματοσειρά αντί για ρωμαϊκή, ώστε να αποφεύγονται τυχόν παρανοήσεις στον έλληνα αναγνώστη. Ο όρος *italic* είναι τυπογραφικός και καθιερώθηκε πρώτα στην Γαλλία (*italique*) και ύστερα στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες εξαιτίας της μεγάλης επιτυχίας που είχε η σχεδιαστική καινοτομία του εκδότη Άλδου Μανούτιου να χαράξει στοιχεία και να στοιχειοθετήσει κείμενα με το ρέον καλλιγραφικό ιδίωμα των ιταλών γραφέων. Έτσι, η ονομασία *italic* διατηρήθηκε παντού έως τις ημέρες μας εκτός της Ιταλίας (*corsivo*) και της Γερμανίας (*kursiv*). Στην Ελλάδα ο όρος *ιταλικά στοιχεία* είναι γενικά γνωστός, γι' αυτό δεν επιχειρήσαμε να τον αλλάξουμε, όπου γίνεται αναφορά σε λατινική γραμματοσειρά. Στον σχολιασμό όμως ελληνικών γραμματοσειρών προτιμήσαμε τον ακριβέστερο όρο *ρέοντα*.

Ο τρίτος προβληματικός όρος είναι το *υφέν* (ύφ' έν < ύπò + έν). Η ελληνική τυπογραφία έχει ακολουθήσει την γαλλική πρακτική και ορολογία, και γι' αυτό τον λόγο έχει ενίοτε απεμπολήσει παραδοσιακές ρίζες όρων. Έτσι, επειδή οι γάλλοι τυπογράφοι χρησιμοποιούν τον όρο *trait d'union*, οι έλληνες συνάδελφοί τους αντέγραψαν το «ένωτικόν [σημείον] τὸ ὑπὸ τῶν τυπογράφων καλούμενον συνέχεια». Ωστόσο, στην αγγλική και μόνον ορολογία υπάρχει ο τυπογραφικός όρος *hyphen* και τα παράγωγά του *hyphenation* και *hyphenate*. Αυτά

αποδίδονται στα ελληνικά περιφραστικά: «τομή της λέξης σύμφωνα με τους κανόνες του συλλαβισμού». Μήπως θα έπρεπε να εισαγάγουμε τους χρήσιμους όρους υφενισμός, -ίζω κατά το μηδενισμός, -ίζω κ.ά. ως αντιδάνεια; Είναι βέβαια νεολογισμοί, αλλά ακριβέστεροι και περιεκτικότεροι για στοιχειοθετική χρήση.

Ενας από τους λόγους που ιδρύθηκε η ΕΕΤΣ ήταν η έρευνα και μελέτη των προβλημάτων που παρουσιάζονται κατά την στοιχειοθέτηση κειμένων, όπου εναλλάσσονται ελληνικές και λατινικές γραμματοσειρές. Στο κεφάλαιο 6 «Επιλογή και συνδυασμοί στοιχείων» ο συγγραφέας αναπτύσσει το θέμα αυτό με μεγάλη ευαισθησία. Χωρίς, βέβαια, να απαντά σε όλα τα ερωτήματα θέτει τις βασικές αισθητικές παραμέτρους του προβληματισμού που πρέπει, κατά την γνώμη μου, να απασχολεί κάθε έλληνα τυπογραφικό επιμελητή. Όλες οι γραμματοσειρές που έχουν σχεδιασθεί από την εταιρεία μας προσπαθούν να δώσουν λύση σ' αυτό το πρόβλημα. Στην παρούσα έκδοση παρουσιάζουμε την νέα λατινική γραμματοσειρά GFS Neohellenic Latin, η οποία δημιουργήθηκε ως συμπληρωματική της αντίστοιχης ελληνικής.

Στην μετάφραση διατηρήσαμε τα διεθνή σύμβολα (15) για το μέτρο (m), την ίντσα (in) και το γραμμάριο (g), αλλά σεβαστήκαμε την παράδοση αιώνων, όπου αυτή έχει επιβληθεί, π.χ. στις διαστάσεις χαρτιών 21 x 29.7 cm αντί του ορθού 21 x 29.7 cm², που θα έπρεπε να χρησιμοποιείται διεθνώς. Δεν μεταγλωτίσαμε τα ονόματα σχεδιαστών, συγγραφέων και τοπωνυμίων, που δεν έχουν καθιερωθεί στην ελληνική γλώσσα, ούτε μεταφράσαμε την βιβλιογραφία, ώστε οι ενδιαφερόμενοι να μη δυσκολεύονται να ανατρέξουν στις πηγές. Για αισθητικούς λόγους δεν τονίσαμε τα αρχικά κεφαλαία.

Τον διευθυντή των Πανεπιστημιακών Εκδόσεων Κρήτης Στέφανο Τραχανά ευχαριστούμε για την ένταξη του βιβλίου αυτού στο εκδοτικό πρόγραμμα των Π.Ε.Κ., και τον Θεοδόση Πυλαρινό για την υπομονή και το ξεχωριστό ενδιαφέρον του.

Ευχαριστούμε τα μέλη του Διοικητικού Συμβουλίου της ΕΕΤΣ και ιδιαίτερα τον Γ.Σ. Αγουρίδη για την συνεχή συμπαράστασή τους, καθώς και το Ίδρυμα Σταύρου Σ. Νιάρχου, χωρίς την γενναιόδωρη χορηγία του οποίου δεν θα μπορούσαμε να μεταφράσουμε και να εκδώσουμε το βιβλίο αυτό.

Μιχάλης Σ. Μακράκης
Αντιπρόεδρος ΕΕΤΣ

Εισαγωγή
στην ελληνική
έκδοση